

KASNOANTIČKI NALAZI IZ ŠKRIPA NA OTOKU BRAČU I SREBRNI PRSTEN IZ VRLIKE

UDK 904(497.13)»05«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Priljeno: 12. II. 1992.
Received:

Hrvoje Gjurašin
58000 Split – Hrvatska
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price b.b.

Autor objavljuje rezultate zaštitnih arheoloških istraživanja provedenih na otoku Braču, u mjestu Škripu, na novom groblju, 1983. godine. Zbog sličnosti sa škripskim nalazom, objavljuje se i dosad neobjavljen prsten iz Vrlike, koji se čuva u trezoru Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, a dosad nije bio objavljen. Utvrđeno je da grobovi iz Škripa pripadaju ranokršćanskom vremenu, odnosno da ih možemo datirati u 6. st. kao i prsten iz Vrlike.

Dio današnjeg sela Škrip, znan kao Veli Škrip – s obrambenim ilirskim zidovima, antičkim mauzolejem, predromaničkom crkvom sv. Duha na mjesnom groblju, dvorcem obitelji Cerinić iz 16. stoljeća, te župnom crkvom sv. Jelene – najstarije je naselje na otoku Braču u kojem neprekidno već četiri tisuće godina živi čovjek. Prvi poznati brački povjesničar Dujam Hranković piše 1405. godine u djelu »Braciae Insulae Descriptio« (»Opis otoka Brača«) da su Grci iz grada Ambracije podigli grad Brač koji narod zove *Scripea*, danas Škrip.¹ Ta tvrdnja teško je održiva, jer osim nesklonosti Grka da svoje kolonije grade dublje u kopnu, za nju ne postoji potvrda ni u arheološkim nalazima.

Arheološka istraživanja u Škripu, od sondiranja i istraživanja ilirskih bedema koje je 1966. g. započeo M. Nikolanci do istraživanja unutar sv. Duha koja su 1991. g. vodili V. Kovačić i R. Bužančić, samo su djelomično objavljena.² Njihovi rezultati dokazuju da je Škrip obitavan već od brončanog doba. U vrijeme antike, zbog blizine kamenoloma iz kojih se brao kamen i za Dioklecijanovu palaču u Splitu, dolazi do gospodarskog zamaha. Tada se vjerojatno (jer pisanih dokumenata nema) i gradi škripski mauzolej, kasnije dograđivan i danas znan kao kula Radojković.

Kršćanstvo na otoku, i u ostalim dijelovima Dalmacije, počelo se intenzivnije razvijati nakon izdavanja Milanskog proglasa u veljači 313. g. kojim car Konstantin, nakon pobjede nad svojim suparnikom Maksencijem, priznaje kršćanstvu ravnopravnost s ostalim religijama. Uskoro nakon toga kršćanstvo postaje vodeća religija.³

Krajem četvrtog stoljeća učestale su provale barbara na teritorij Dalmacije.⁴ Političke prilike dovode 395. g. do diobe Carstva na Istočno i Zapadno. U provinciji Dalmaciji, koja nakon podjele ostaje u zapadnom dijelu, dolazi do ratnih sukoba zbog čega ona u nekoliko navrata dolazi pod vlast Istočnorimskog Carstva. Tako je glavni grad provincije Salona 414. i 415. povremeno, a nakon 423. g. stalno u

sastavu istočnog dijela Carstva.⁵ Godine 454. po provali Huna, Dalmacija se osamostaljuje. Godine 476. pada Zapadnorimsko Carstvo i njegov posljednji car Julije Nepot bježi u Salonu gdje je ubijen 480. godine.⁶ Tada Dalmacijom kratkotrajno vlada germanski vojskovođa Odoakar od 481. do 493. godine.⁷ Od 493. do 535. g. Dalmacija je u sastavu velike Teodorikove ostrogotske države.⁸ Zbog opće nesigurnosti dolaskom Gota, dio stanovništva iz Salone i palače cara Dioklecijana prelazi na otoke Brač i Šoltu.⁹ Dolazi do relativno guste napučenosti sjeverne bračke obale, gdje se grade raskošni sakralni objekti.

U tijeku bizantsko-gotskog rata (535–555) Dalmacija ponovno postaje dio Istočnorimskog Carstva¹⁰. Justinijanov vojskovođa Konstancijan 535. godine¹¹ osvaja Salonu i činilo se da Goti napuštaju provinciju Dalmaciju bez većih borbi. Ipak, gubitak Dalmacije bio je težak udarac za Istočne Gote, te su pokušali povratiti izgubljeno. Pod vodstvom vojvode Indulfa 548. godine jaka gotska flota napala je i opustošila čitavo primorje od Makarske do Salone.¹² Iako se u dokumentima o tom događaju ne spominje Brač, brački povjesničar A. Ciccarelli piše da su tada stradali grad Brač – Škrip i Lovrečina.¹³ Isto tako pisac bez povijesnih vrela tvrdi da su 560. godine mnogi Salonitanci i Epetini koji su se sklonili na otok obnovili grad Brač – Škrip.¹⁴

Kao bizantska prokonzularna provincija, Dalmacija je tijekom 6. st. bila donekle zaštićena od novih upada barbara, pa je dijelom očuvala dotadašnju razinu gospodarskog i društvenog života. Bizant ovdje zatiče kršćanstvo u punom usponu. Politička stabilnost rezultirala je razvojem društva i naglim usponom gospodarstva.¹⁵

Počeci kršćanstva na Braču ne mogu se točnije odrediti, ali već od konca 5. i početkom 6. stoljeća postoje starokršćanski spomenici koji jasno govore o širenju i jačanju religije. Uglavnom na sjevernoj strani otoka, koja je i gušće naseljena zbog lake pristupačnosti i povoljne konfiguracije, grade se mnogobrojni kršćanski objekti – u Sutivanu,¹⁶ Supetru,¹⁷ nad Splitskom,¹⁸ u Postirima,¹⁹ iznad Postira na Mirju,²⁰ u Lovrečini,²¹ u Pučišćima,²² u Poveljima.²³ Pridodamo li tim sakralnim spomenicima brojne starokršćanske sarkofage i ulomke u Škripu,²⁴ Nerežišćima – Sv. Tudoru,²⁵ Splitskoj,²⁶ Lovrečini,²⁷ Bolu,²⁸ Bunjama kod Novog Sela,²⁹ kod sv. Luke između Supetra i Donjeg Humca,³⁰ u Zmajevoj pećini iznad Murvice,³¹ te na suptarskom groblju,³² vidimo da se do 6. st. kršćanstvo učvrstilo na otoku.

Godine 1983. na dijelu novog groblja u Škripu, istočno od starog, gdje su se nekad prema pričanju stanovnika pokapali pokojnici od tz. kužnih bolesti, i gdje se još može vidjeti nekoliko nadgrobnih spomenika, prilikom gradnje nove grobnice otkriven je antički natpis. Posvećen je božici Kibeli, i na njemu se spominje žena, Mescenia Tertula, kći Publija, koja svojim novcem podiže trijem. Pristupilo se odmah zaštitnim istraživanjima te su pronađeni ostaci temelja antičke građevine, koji su mjestimično građeni od pravilnih klesanaca. Uz tu antičku građevinu nepoznate namjene, možda trijem Kibelina hrama, otkrivena su s južne strane dva groba te ostaci još dvaju pokojnika, jedan unutar antičke građevine, a drugi južno od građevine, ali bez tragova grobne arhitekture. Ispod groba br. 2 otkrivena je na površini od 12 m² prapovijesna otpadna jama u kojoj je pronađeno nekoliko stotina komada ulomaka keramike brončanog vremena. Na dubini od 260 cm u prapovijesnoj otpadnoj jami pronađeni su tragovi vatrišta, te koštana alatka izrađena od roga jelenova nepoznate namjene.

Opis grobova

Grob br. 1. – Grob ovalnog oblika kojemu su strane građene od nepravilna kamena usuho. Donji red je od većeg kamena postavljenog okomito a iznad toga su red-dva kamena postavljenih vodoravno. Uzglavnice nije bilo a donožnica je rađena kao i strane. Pokriven je bio s četiri veće i dvije manje kamene ploče. Relativna dubina 35–60 cm, a apsolutna 115 cm. Dužina groba 140 cm a širina 39 x 63 x 52 cm. Orijentacija je I–Z. U grobu su otkrivena četiri dječja kostura. Dvije oštećene lubanje bile su na zapadu a dvije na istoku dok su ostale kosti bile razbacane.

Grob br. 2. – Grob nepravilnog pravokutnog oblika, kojemu su strane izgrađene od deblje kamene ploče postavljene okomito. Zapadna strana groba je oštećena, donožnica je od tanje ploče postavljene okomito a uzglavnice nema. Nije bio pokriven. Relativna dubina 25 cm, a apsolutna dubina 140 cm. Dužina groba 50 cm a širina 28 x 30 x 25 cm. Orijentiran je S–J. U grobu su pronađeni ostaci dječjeg kostura. Zdjeljčine i kosti donjih udova bile su relativno dobro sačuvane, dok je gornji dio kostura teže oštećen. Naslućuje se da su ruke bile uz tijelo a od lubanje nije pronađen nikakav trag. Djetetu je najvjerojatnije glava stradala u nesreći te je pokopano bez nje jer nisu pronađeni ni tragovi od zuba koji se obično sačuvaju u grobovima ako drugi dijelovi kostura stradaju u zemlji. Mogućnost da je riječ o ritualnoj dekapitaciji ne odbacujemo. Poznati su primjeri iz Istre,³³ ali za naš primjer nemamo dokaza. Godine 1982. pri gradnji nove grobnice, dva metra sjeverno od toga groba, po iskazu očevica koji je gradio grobnicu, pronađena su tri kostura bez grobne arhitekture, ali i bez lubanja.

Grob br. 3. – Pet metara na sjever od groba br. 1, uz unutrašnji zid antičke građevine pronađeni su ostaci kostura. Kostu kostura su bile teško oštećene i jedino se po ostacima lubanje zaključuje da je riječ o dječjem grobu. Ostaci kostura su bili pokriveni dvjema kamenim pločama, ali nema tragova grobne arhitekture. Apsolutna dubina 120 cm.

Grob br. 4. – Dva metra južno od groba br. 2 u udubljenju u kamenu pronađeni su ostaci kostura, iako je dio kostura uništen gradnjom novih grobnica. Smatramo da je ostatak kostiju bio nediran. Apsolutna dubina 125 cm.

Po pričanju mještana pri gradnji grobnica i na novom i na starom groblju nailazilo se na slično građene grobove. U tim grobovima bilo je i nalaza, ali na žalost svi su uništeni. Tako je 1982. godine pri gradnji grobnica u blizini naših grobova uništeno osam grobova, rađenih od kamena i pokrivenih pločama a od toga je šest bilo dječjih. Tom prilikom je pronađeno i pet kostura bez tragova grobne arhitekture. Sličan našem grobu br. 1 (sjeverozapadno od našeg, na starom groblju) godine 1970. uništen je grob s ostacima dvaju dječjih kostura.³⁴

Nalazi u grobovima

Grob br. 1. – Tri željezna čavla četvrtasta presjeka s krupnom okruglom glavicom, slomljena kraja, te desetak morskih pužića i nekoliko školjki (priljepakalupara).

Grob br. 2. – Ogrlica od zrna staklene paste u obliku malih kolutića. Na prstima pokojnice pronađeno je 21 cijelih, od toga jedno slijepljeno (dvostruko) i dva krup-

nija, te dva puknuta. Zrna su neprozirna, blijedožućkasta, prozirno modra, a jedno je sjajno zlatnozelene boje.

Uz prst desne ruke pronađen je prsten (sl. 2,4) izrađen od srebrnog lima s ovalnim proširenjem na prednjoj strani. Dimenzije prstena: promjer 19–21 mm (jer nije pravilan krug već lagano deformiran od nošenja), debljina lima 0,7 mm, a širina proširenog dijela 8 mm. U tom proširenju nalazi se ugraviran grčki križ, a s obje njegove strane ugravirane su nasuprotno po jedna ptica golubica. Iza repa ptica nalazi se crtež u obliku položenog velikog slova T. Krajevi prstena su tako fino spojeni da se ne vidi mjesto spoja.

Grob br. 3. – Dva željezna čavla, četvrtasta presjeka, s glavicom nepravilnog kružnog oblika, dužine 7,5 cm.

Nalazi izvan grobova

a) Pršljenovi – ukupno je pronađeno šest cijelih i polovica od jednog pršljena. Služili su kao utezi na vretenima za pređenje, dva su bila u blizini groba br. 2, a ostali malo dalje. Pronađeni su svi na dubini od 120 do 130 cm. Osim jednog od kosti, ostali su izrađeni od antičke opeke. Vanjski promjer 2,5–4 cm. Koštani pršljen ima poluloptasti oblik, a ostali imaju oblik kotača, debljine 0,8–1,6 cm.

b) Dva čavla četvrtasta presjeka s glavicom nepravilno kružnog oblika.

c) Manja predica izrađena od željeza, elipsoidnog izgleda, s dvije igle kojima se pričvršćivala za remen.

d) Vinoriz od željeza, prilično propao u zemlji, dužine 17 cm, a od toga 2,5 cm otpada na dio za nasadivanje. Gornji mu je dio lagano svinut a širina tijela alatke je 3 cm.

e) Oko groba br. 2 već na dubini od 140 cm javljaju se prvi primjerci brončanodobne keramike, jer je grob smješten neposredno nad otpadnom prapovijesnom jamom u kojoj je pronađeno više stotina ulomaka brončanodobne keramike.

Svi grobovi i predmeti izvan grobova pronađeni su na terenu koji nije bio još izravno dirnut gradnjom grobnica, niti je na tom mjestu bilo grobova tzv. »kužnih pokojnika«. Jedino je grob br. 4 djelomično stradao pri iskopu za gradnju grobnice, ali po pričanju očevica koji je tu iskopavao zemlju nije bilo nalaza uz kostur.

Tumačenje grobnih nalaza

Grob br. 2 u kojem su nađeni najzanimljiviji nalazi smjestio se iznad prapovijesne otpadne jame uz južni zid rimske građevine. Najvredniji nalaz je srebrni prsten (sl. 2,4), koji na svom proširenom gornjem dijelu ima križ s jednakim kracima, *crux immissa*, tj. grčki križ, čiji kraci završavaju istostraničnim trokutima a uokviren je polukružnicom od ugraviranih točkica koje prate ovalno proširenje. Križ kao najrašireniji simbol kršćanstva nalazimo na mnogim spomenicima, počevši od kasne antike.³⁵ Prema crkvenoj tradiciji Jelena Križarica (*Helena Imperatrix*), majka Konstantina Velikog, otkrila je u Svetoj zemlji križ na kojem je Krist bio razapet. Tako je dala u prvoj polovici 4. st. poticaj tom kultu i križ postaje omiljen motiv starokršćanske umjetnosti.³⁶ Motiv križa karakterističan je za istočnorimske

proizvode od plemenitog metala 5–6 st. a i uporaba tzv. grčkog križa zastupljena je relativno na većem broju kasnoantičkog nakita od oblika tzv. latinskog križa.³⁷ Križ kao simbol Krista javlja se u prvo vrijeme okružen s dvanaest apostola, kasnije se broj apostola smanjuje na dvije ljudske figure koje odaju počast križu. Postupno se ljudske figure zamjenjuju sa simboličkim životinjskim likovima kao što su ovce, golubice, paunovi, dupini itd.³⁸ S jedne i druge strane škripskog križa nalazi se po jedna ptica – golubica gotovo jednako izrađene (jedino nisu završene noge i mala je greška na repu), okrenute su prema križu. Razlog da je jedna prikazana u stojećem položaju a druga u ležećem vjerojatno je u tome što je to prikaz na prstenu, tako kada se promatra prsten s gornje ili donje strane uvijek jedna golubica stoji.

Sl. 1. Vrlika. Srebrni prsten. – Vrlika. Silberring

Glava ptica prikazana je u obliku kružnica s ugraviranim okom i širokim ostrim kljunom, a tijelo je izduženim linijama ugravirano, te po sredini pojačano točkicama, dok je perje shematski prikazano po cijeloj dužini leđa. Iza repa jedne i druge ptice ugravirano je veliko slovo T u vodoravnom položaju, tj. T ili tau križ,³⁹ čiji krakovi završavaju graviranim točkicama, a iza njega nepravilna okomita linija od točkica označuje završetak ukrašavanja prstena. *Crux patibulata* – križ u obliku slova T na kojem je bio razapet Krist u našem slučaju znak je otkupljenja.⁴⁰

Uz prsten u grobu br. 2 pronađene su 23 staklene perle od ogrlice. Materijal od kojeg su napravljene, staklena pasta te izgled toliko su tipični za jedno duže vremensko razdoblje, jer su bili u upotrebi u Ilira i u Rimljana, a javljaju se i u starohrvatskim grobovima.⁴¹

Slično je i sa šest pršljenova, koji, istina, nisu nađeni u grobovima već pokraj, ali oni se javljaju kao grobni ili nasebinski nalaz od prapovijesti i traju do 12. st.⁴²

Predicu zbog njezine jednostavne izradbe i bez ukrasa teško je pobliže datirati.⁴³

Pronađeno je ukupno 7 željeznih čavala, četvrtasta presjeka, s glavicom nepravilna kružna oblika. Bili su slomljeni ili svinuti, dužine 7,5 cm. Pet ih je pronađeno u grobovima i najvjerojatnije su služili za spajanje drvenih ljesova.

Nalaze morskih pužića i školjki lupara u grobu br. 1 treba pripisati vjersko-magijskoj funkciji tih predmeta.⁴⁴

Posljednji nalaz iz Škripa, a izvan grobova, jest vinoriz – mali srpoliki kosir za obrezivanje loze.⁴⁵ U stranoj literaturi se može naći pod imenom Rebemesser (njemački), vinařský nuř (češki).⁴⁶ Vrlo sličan vinorizu je dračesik, vrsta kosora, samo je veći. Ako dračesik ima sječivo na vanjskom obodu, zove se kosirača. Oba su još uvijek u upotrebi po Dalmaciji. Vinoriz je vrsta poljodjelskog oruđa koje se javlja već u prapovijesti, a izgled mu se nije mijenjao do današnjeg dana. Ima ih s dodatkom – pravokutnim sječivom na vanjskom obodu luka (kao u kosirače), ili bez toga dodatka, (kao u kosora). Ovaj škripski je poput kosora. Od kad se upotrebljavaju u vinogradarstvu nožice, vinoriz je manje u upotrebi, uglavnom zamjenjuje srp. Interesantno je da su srpovi nalaženi u antičkim i srednjovjekovnim grobovima u nas, a o vinorizima, odnosno kosorima ili dračesicima se vrlo malo zna. Na Bribiru, lokalitet Dol, grob br. 61, (MHAS, inv. br. 4756) pronađeno je oruđe koje bi moglo biti vinoriz. Slično je našem vinorizu i ima oštricu s unutrašnje i vanjske strane luka.

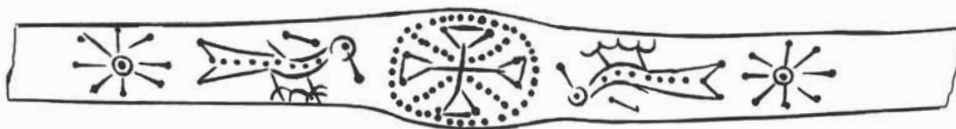
Srebrni prsten iz Vrlike

Kada smo bili već pri kraju priprema za pisanje ovog rada pronašli smo u trezoru Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika među neinventiranim prstenjem još jedan prsten (sl. 1,3), vrlo sličan našem škripskom prstenu. Kako je Lujo Marun u svojem »Starinarskom dnevniku« na strani 30/31 od 27. XI 1907. g. vrlo podrobno i zanimljivo opisao okolnosti nalaza, mi ovdje u cijelosti navodimo taj zapis:

»Na poziv načelnika Kulišića i pismeni izvještaj učitelja Roce pošao sam u društvu dr. Montia u Vrliku, da vidim starine i nalazište istih, što ih prošlih dana, pri vađenju pržine slučajno našao Šimun Zorić na svojoj oranici z. č. u Sdušu kod Vrlike. Uvjero sam se, da je nalaznik neopazice i ne znajući vrijednost našao više grobova iz starije hrv. dobe, vjerojatno iz pogansko-hrv. dobe VII–VIII. stoljeća, te je neke predmete ošteti, bacio i zanemario. Kasnije upozoren od načelnika Kulišića, njegovog sina Mirka i učitelja Roce počeo je paziti bolje na predmete. Dapače gornja gospoda zabranili su mu daljno vađenje pržine do moga dolaska. Njihovim posredovanjem od nalaznika nabavio sam jedan bolje sačuvan lonac i ulomaka od 4 druga, dvoja koplja, 4 razne rašljaste i 1 trokutnu strielicu, 1 zlatnu i drugu sličnu srebrenu naušnicu, par ostruga, jedna bolje a druga slabije, jer izlomljena, sačuvane ostruge sa odnosnim petljama, ali fali jednoj zujica – zaista je ostala u zemlji – 2 srebrenne proste naušnice sa karičicom na es, 2 jednako srebrenne sa po dvije fildegrane jabučice, nešto mrdjelica iz staklene tjestine od gjerdana, ulomaka srebrenih naušnica. Grobovi su u prostoj pržini bez obzide ikakove i vjerojatno bez liesa. Mrtvacima su koplja i strielice s jedne ili druge strane ruku bile stavljene a lonci poviš glave. Orientacija od zapada u iztok. Dao sam naputke, kako da se unapried postupa sa pretraživanjem slučajnih grobova, na što će paziti g. Mirko Kulišić i povjerenik učitelj Roca. Ovaj je podnio izvještaj pismeni upravi društva. Od istoga nalaznika Zorića dobio sam jedan srebreni prsten, na sriedi kojega urezi iz malih točkica označen u kolobaru križ, te s jedne i druge strane po golubica, jednako izrađena, noseć u kljunu po grozd. Golubice su okrenute križu, ali jedna i druga u protivnom položaju: jedna izgleda ravno stojeć a druga u okrenutom položaju. Iza repa

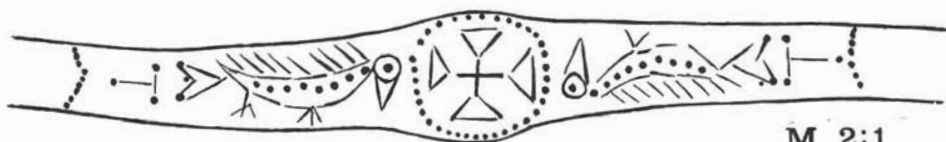

Sl. 2. Škrip. Srebrni prsten iz groba br. 2 (foto: Z. Sunko). – Škrip.
Silberring aus Grab Nr. 2 (Photo: Z. Sunko)

M 2:1

Sl. 3. Vrlika. Srebrni prsten. – Vrlika. Silberring

M 2:1

Sl. 4. Škrip. Srebrni prsten iz groba br. 2 (crtež: M. Rogošić). – Škrip. Silberring aus Grab Nr. 2 (Zeichnung: M. Rogošić)

svake golubice ima osmolatičan križ, oponašanje – takorekuć Konstantinova – monograma. Prsten je našast prije te nošen dulje na ruci od nalaznika, pak i pukao. Pošto nalaznik veli da ga je našao na istom mjestu ali, – ne buduć dosta ozbiljna osoba – teško mu je vjerovati, ukoliko tvrdio da ga je našao prošlih dana, dok se ispostavilo da ga je dulje nosio na prstu, dosljedno zadnjih godina našast. Gornji prsten nisam točno opisao, nego ovoliko najnužnije nabacio. Buduć ovaj položaj u blizini S. Petra, gdje se negdje našao opisani ulomak »SVSCIPAE VOTA« i grobova, što ih je pok. Bilić nalazio pred 18. godina pri saditbi vinograda, to bi trebalo bolje na ovaj položaj paziti.«

Analizirajući popis nalaza sa Zduša koji donosi L. Marun u svojem dnevniku, danas s većom sigurnošću možemo jedino ustanoviti nalaz željezne ostruge s dvostrukom ušicom koja se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.⁴⁷ Ostale nalaze nismo uspjeli izdvojiti. Istraživanja koje je proveo D. Jelovina 1958. g. potvrdila su postojanje jedne veće srednjovjekovne nekropole koja je najvećim dijelom devastirana.⁴⁸

Najvjerojatnije L. Marun ima pravo kad vrlički prsten ne pripisuje lokalitetu Zduš, ali je isto tako pitanje treba li ga vezati uz lokalitet kod sv. Petra, gdje je pronađen poznati natpis.⁴⁹ S istog nalazišta potječe i nekoliko naušnica,⁵⁰ o kojima danas ne znamo ništa, a u Marunovu dnevniku je zapisano da je 1889. g. pri sadnji vinograda Bilić nalazio grobove⁵¹ na tom lokalitetu, ali nam iz njih nisu poznati nalazi.

U Vrlici kod zadnjih kuća na cesti prema Kninu⁵² krajem šezdesetih godina ovog stoljeća uništen je grob iz kojeg potječe oštećena kopča koja se pripisuje Istočnim Gotima.⁵³ Čini se da se još dvije nalaze u privatnoj zbirci.⁵⁴

Završna razmatranja

U prvim desetljećima 6. stoljeća na području Dalmacije, odnosno otoka Brača i Cetinske krajine, gdje su nađena naša dva prstena, žive Istočni Goti. Njihova je prisutnost arheološki na području Cetinske krajine zasvjedočena nalazima pojasnih kopči i predica iz Vrlike, na izvoru Cetine, u Gornjim Koljanima i na Gardunu.⁵⁵ Na otoku Braču, u Pučišćima, pronađeno je 119 komada sitnog novca istočnogotskih vladara Theodahada, Teodorika, Celimera.⁵⁶ Isto tako u numizmatičkoj zbirci dominikanskog samostana u Bolu čuva se ponešto ostrogotskog novca⁵⁷ koji je najvjerojatnije pronađen na otoku. Poslije 535. godine Dalmacija dolazi pod vlast Bizanta i naseljeni Goti koji su ostali i nadalje u svojim naseljima priznali su novu vlast.⁵⁸ Nove prilike u Cetinskoj krajini dokumentirane su nalazima: bizantski novac iz Čitluka, ostaci željezne kacige iz Sinja, koja je u ranobizantskoj upotrebi u 6. st. i jedina je sačuvana željezna kaciga na provjesla u Europi justinijanskog vremena,⁵⁹ staklena posuda i nekoliko keramičkih amfora iz Garduna.⁶⁰

Na Braču sličnih pokretnih nalaza iz 6. st. zasad nemamo, izuzimajući nalaz novca Justinijana I. (527–565) 39 kom, Justina II. (565–578) 7 kom i Marcija Tiberija (582–602) 2 kom,⁶¹ koji se danas čuvaju u numizmatičkoj zbirci dominikanskog samostana u Bolu a najvjerojatnije su pronađeni na otoku. Za razliku od pokretnih spomenika iz 6. st. na ovom otoku (naročito na njegovoj sjevernoj strani) ostao je veliki broj starokršćanskih arhitektonskih spomenika.

Tehničke karakteristike jednog i drugog prstena su slične. Rađeni od srebrnog lima debljine 0,7 mm. Proširenje s križem široko je 7,5 mm odnosno 8 mm kod škripskog; promjer vrličkog prstena je 19 mm, a kako je škripski lagano deformiran od nošenja i nema pravi krug, promjer je 19 odnosno 21 mm. Vrlički je, iako puknut, bolje sačuvan, i kao da je izrađen od čisteg srebra, jer još uvijek čuva sjaj. Na njemu nema tragova dugog nošenja, niti je oštećen od ležanja u zemlji. Škripski je više izlizan, istrošen, tako da je srebro pomalo izgubilo sjaj. Krajevi prstena su fino spojeni pa se spoj ne vidi. Vrlički je pukao na spoju, ali nepažnjom nalaznika. Oba su prstena rađena u istoj radionici, vjerojatno u Saloni, ali majstori su različiti. U prikazu križa nema nekih bitnih kvalitetnih razlika. Vrlički kao i škripski nalazi se u jednoj nepravilnoj kružnici od ugraviranih točkica, ali kod vrličkog je još između svakog kraka ubačena kosa crta od graviranih točkica. Možda su tu samo kao dekoracija, ali čine možda i osmerokraki križ, tj. Kristov monogram. Cjelokupni prikaz ptica na vrličkom prstenu govori o vrsnijem umjetniku. Ptice su rađene elegantnije a majstorska ruka je sigurnija i crtež je dublji nego što su to škripske ptice. Uz već spomenute razlike, najveća razlika između dvaju prstenova je u završnom likovnom prikazu. Škripski prsten ima iza repa ptica ugravirano slovo T, tj. T križ a iza njega je ugraviranim točkicama u obliku lagano zaobljene crte dan završetak likovnog prikaza na prstenu. Na vrličkom prstenu iza ptica je ugraviran osmerokraki križ prikazan u obliku oka ili sunca iz kojeg izlazi osam krakova i vrlo je sličan Konstantinovu križu, odnosno Kristovu monogramu.⁶² Promatrajući oba križa udara u oči »*horror vacui*«. Stječe se dojam da umjetniku kršćanska simbolika nije bila sasvim jasna jer je došlo do »pretjerivanja« u korištenju simbolike. Tu mislimo poglavito na prikaz kraja na prstenu tj. korištenje T križa odnosno Konstantinova monograma. Prikaz ptica, iako je na prvi pogled neuobičajan: jedna stoji, a druga leži na leđima, smatramo da je objašnjiv, kako smo to već naveli.

Analogija našem prstenu na području današnje Dalmacije odnosno Hrvatske nemamo, a nemamo ih ni sa šireg teritorija bizantske provincije Dalmacije. Zato ćemo navesti nekoliko sličnih načina ukrašavanja samim križem ili križem s pticama, odnosno samim pticama, i to na predmetima od metala i na kamenim spomenicima.

Iz salonitanskog agera potječe fibula u obliku mačkolike zvijeri na kojoj je prikaz križa sličan našim.⁶³

Prikaz golubice sa strane križa nije tako rijedak na kamenim spomenicima u Dalmaciji. Tako imamo sarkofag iz Salone,⁶⁴ fragment ploče od vapnenca iz Dikovače⁶⁵ u blizini Imotskog, reljef na okviru vrata iz Marusince u Saloni⁶⁶ te dio freske iznad katedre u apsidi sjeverne bazilike u Marusincu.⁶⁷ Uz ta potonja dva primjera sačuvana je samo ptica bez križa, za koji se pretpostavlja da je postojao.

Kršćanski motiv križa i ptica (grabljivica ili golubova u nizu) nalazimo na oružju – na kacigama tipa Naron/Baldenheim. Izrađivane su u ranobizantskim, romanskim radionicama⁶⁸ za vrijeme i nakon trajanja italsko-ostrogotske države. Centar izrade je Ravena,⁶⁹ a vjerojatno su izrađivane i u Saloni.⁷⁰ Rađene su za vladajući germanski sloj na europskom kontinentu, koji ih nosi kao znak prestiža.⁷¹ Ukrasi – figuralni prikazi kršćanskog kulta izrađeni su tehnikom punciranja na projeslima i čeonom obruču.

Za nas su najzanimljivije kacige iz gepidskog kneževskog groba ratnika konjanika u okolici Batajnice⁷² u jugoistočnom Srijemu, gdje na čeonom obruču kacige

nalazimo golubove u nizu. S područja Burgundske kraljevine, na kacigi iz Vezorenca na rijeci Rhoni,⁷³ nalazimo križeve vrlo slične našim između kojih su ptice. Na dva provjesla kaciga iz Batajnice i na svim provjeslima iz Salone⁷⁴ nalazimo po dvije ptice između kojih je riba, najčešći simbol Krista.⁷⁵

Na kraju navodimo i nekoliko primjera ranosrednjovjekovnog prstenja s istočne obale Jadrana koje je ukrašeno križem, a koji se vežu uz bizantske radionice i bizantski kulturni krug.

Iz ranosrednjovjekovne nekropole na Vrh kod Brkača – općina Pazin – gdje je stanovništvo bilo miješano romansko – slavensko, potječu brončani prstenovi iz ženskih grobova⁷⁶ koji su na ovalnom proširenju ukrašeni grčkim križem. Krakovi križa završavaju u obliku velikog slova V ili je križ jednostavan. Na jednom prstenu je urezan osmerokraki križ omeđen X-križevima. Početak ukopa na nekropoli je prva polovica 7. st. kad se datiraju i gore opisani prstenovi koji su rađeni u lokalnim radionicama, ali pod utjecajem bizantskog kulturnog kruga. Uz nekropolu na Vrh, na još nekoliko srednjovjekovnih nekropola u Istri nalazimo prstenje ukrašeno križem, a najbrojnije u nekropoli Mejica kod Buzeta.⁷⁷

Srebrni prsten iz ženskog groba br. 53 iz nekropole na Maklinovu brdu u selu Kašiću nedaleko Zadra⁷⁸ ima na proširenju ugravirani križ s proširenim krajevima i smatra se izravnim importom bizantskih zlatarskih radionica. Iako se ta nekropola datira najranije u 8. stoljeće, ovaj prsten zbog načina ukrašavanja čini nam se da je izrađen ipak nešto prije, a ima velike sličnosti s opisanim prstenjem iz Istre i s nalazima iz Albanije.

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br. 4037, čuva se neobjavljen brončani prsten s mnogo tragova pozlate iz Kijeva. Ima ugraviran grčki križ na proširenom dijelu, a između krakova križa urezana je po jedna kružnica.

U srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu čuva se prsten od bronce, kome je prednja strana proširena i u njoj je urezan grčki križ, vrlo sličan našim, uokviren elipsom od točkica a između svakog kraka je po jedna kružnica. Nađen je u grobu izvan južnog zida kastruma Mogorjelo.⁷⁹

U sjevernoj Albaniji nalazi se poznata nekropola Kalaja Dalmaces, koja pripada istoimenoj kulturi (u starijoj literaturi nosi naziv Koman kultura).⁸⁰ Ona vrhunac razvoja ima u 7. i 8. stoljeću. Ta je kultura pripadala pretežno starosjedilačkom stanovništvu s jakim bizantskim utjecajem. Iz Kalaja Dalmaces potječe prsten koji na prednjoj proširenoj strani ima ugraviran križ čiji krakovi su na krajevima rašireni a između svakog kraka urezan je kružić.

Zaključak

Grobovi iz Škripa, odnosno srebrni prsten iz Škripa i iz Vrlike na osnovi karakterističnih stilskih odlika, te izbora motiva treba datirati u 6. stoljeće. Izrađeni su u istoj radionici, ali od različitih majstora, najvjerojatnije u Saloni. Obrtnici ih rade po narudžbi odnosno modi onog vremena, koja je bila tada omiljena kod Istočnih Gota.

Na kacigama tipa Narona/Baldenheim upotrijebljeni su simboli s križevima i pticama, a ti su ukrasi vrlo slični po izgledu i načinu izradbe križevima i pticama na našem prstenu.

Škripski grobovi su najvjerojatnije bili u sklopu jednog većeg groblja o kojem, nažalost, nešto više znamo samo iz pričanja mještana koji su gradili grobnice ne samo na novom groblju već i na starom uz predromaničku crkvu sv. Duha i tako uništavali kasnoantičku nekropolu i nalaze iz nje.

Problem gradnje grobnica na starim grobljima vrlo je izrazit na području Dalmacije tako da su česte devastacije starih groblja. Primjer groblja u Gracu kod Drniša, u Gornjem Muću ili groblje uz sv. Spas na vrelu Cetine samo su nekoliko žalosnih primjera.

Kako je u Hrvatskoj vrlo malo radova posvećeno prstenju, antičkom i srednjovjekovnom, a tko zna što još kriju spremišta naših muzeja, smatram da je ovo skroman prilog rješavanju toga problema.

¹ A. Jutronić, Iz kulturne prošlosti Brača, Split 1970, 18.

² A. Faber, Škrip na Braču – istraživanja antičkih bedema, *Arheološki pregled*, 17, Beograd 1975, 97-99; B. Kirigin, Arheološka istraživanja u Škripu, *Slobodna Dalmacija*, 10. travnja 1976; B. Kirigin-J. Belamarić, Arheološka iskapanja u Škripu, *Slobodna Dalmacija*, 11. rujna 1976; H. Gjurašin, Najnovija arheološka istraživanja u Škripu, *Obavijesti HAD-a*, god. XV, br. 2, 1983, 27; G. Protić, Škrip na otoku Braču, *Obavijesti HAD-a*, god. XV, br. 1, 1983, 20-21; A. Faber-M. Nikolanci, Škrip na otoku Braču, *Prilozi*, 2, Zagreb 1985, 1-38; M. Nikolanci, Prolegomena za antički Škrip na otoku Braču, *VAHD*, 82, 1989, 99-109.

³ P. Grimal, Rimska civilizacija, Beograd 1968, 85.

⁴ J. Medini, Provincija Liburnia, *Diadora*, 9, 1980, 393.

⁵ J. J. Wilkes, Dalmatia, London 1969, 418.

⁶ N. Nodilo, Historija srednjeg vijeka, II, Zagreb 1900, 57.

⁷ F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, 62.

⁸ F. Šišić, o. c., 63-64.

⁹ D. Vrsalović, Povijest otoka Brača, Supetar 1968, 51.

¹⁰ J. Medini, o. c., 399.

¹¹ N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 109.

¹² F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 173.

¹³ A. Ciccarelli, Zapažanja o otoku Braču, Bol 1982, 52.

¹⁴ A. Ciccarelli, o. c., 55.

¹⁵ J. Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, *Posebna izdanja SANU*, 6, 1957, 26-28.

¹⁶ C. Fisković, Historički i umjetnički spomenici na Braču, *BZ*, 1, 26.

¹⁷ J. Jeličić, *Konzervatorski bilten*, 7, siječanj 1987, Split 1987.

¹⁸ D. Vrsalović, Starokršćanski spomenici, *BZ*, 4, 1960, 97.

¹⁹ V. Kovačić, Postira na otoku Braču – ranokršćanska crkva, *Arheološki pregled*, 1988, Ljubljana 1990, 184.

²⁰ D. Domančić, Srednji vijek, *BZ*, 4, 159.

²¹ J. Jeličić, Djakonikon ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, 26, Split 1986-1987, 33-49.

²² I. Fisković, O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX, Zagreb 1982, 165.

²³ I. Ostojić, Povlja, Split 1968, 14-29.

²⁴ D. Vrsalović, *BZ*, 4, 100.

- ²⁵ D. Vrsalović, *o. c.*, 98.
- ²⁶ N. Cambi, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji, *VAHD*, LXX–LXXI, 1968/9, 86. Zahvaljujemo ovom prilikom prof. dr. N. Cambiju na savjetima pri izradi ovoga rada.
- ²⁷ D. Vrsalović, *o. c.*, 100.
- ²⁸ *Ibid.*
- ²⁹ *Ibid.*, 102.
- ³⁰ *Ibid.*
- ³¹ I. Fisković, *o. c.*, 165.
- ³² D. Vrsalović, *o. c.*, 102. Od bilješke br. 16 pa do broja 32 naveden je samo jedan rad o toj temi a podrobniju literaturu objavio je I. Fisković u navedenom radu.
- ³³ B. Marušić, Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri, *AV*, XVIII, 1967, 336.
- ³⁴ A. Faber–M. Nikolanci, *o. c.*, 20. i 24.
- ³⁵ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979, 356.
- ³⁶ Leksikon, *o. c.*, 296.
- ³⁷ Z. Vinski, Krstoliki nakit seobe naroda u Jugoslaviji, *VAMZ*, 3. ser., sv. III, Zagreb 1968, 103.
- ³⁸ N. Cambi, *o. c.*, 85.
- ³⁹ J. Hall, Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb 1991, 171.
- ⁴⁰ Leksikon, *o. c.*, 451.
- ⁴¹ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole, Split 1976, 110/11.
- ⁴² J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća, Zagreb 1980, 122/23.
- ⁴³ D. Jelovina, *o. c.*, 126/28.
- ⁴⁴ J. Belošević, *o. c.*, 130.
- ⁴⁵ P. Šimunović, Rječnik, *BZ*, br. 11, 516.
- ⁴⁶ M. Beranova, Zemedelstvi starych Slovanu, Praha 1980, 224/26.
- ⁴⁷ D. Jelovina, Mačevi i ostruge, Split 1986, 37.
- ⁴⁸ D. Jelovina, Ranosrednjovjekovno groblje na lokalitetu »Brig« kod izvora Zduš nedaleko Vrlike, *SHP*, III. ser., sv. 13, Split 1985, 105.
- ⁴⁹ L. Marun, Starohrvatsko groblje sa crkvom sv. Spasa na Cetini, *SHP*, god. II, br. 1, 1896, 28/29; F. Radić, Izvješće o radu hrvatskog starinarskog društva u Kninu, *SHP*, god. II, br. 3, 1896, 181.
- ⁵⁰ L. Marun, *o. c.*, 28.
- ⁵¹ L. Marun, Starinarski dnevnik, str. 31, od 27. XI. 1907.
- ⁵² Na informaciji zahvaljujem D. Jelovini.
- ⁵³ Z. Vinski, Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini, *N. Sad* 1978, 40, tab. XVI 3; Z. Vinski, Germanen, Hunnen und Awaren, Nürnberg 1987, 437; Z. Vinski, Razmatranja o iskapanju u Kninu na nalazištu Greblje, *SHP*, 19, 1989, 46.
- ⁵⁴ Z. Vinski, Autochtone Kulturelemente..., Simpozij »Predslavenski elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena«, Mostar 1968, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4, ANUBiH, *Posebna izdanja*, XII, Sarajevo 1969, 183, bilj. 63.
- ⁵⁵ A. Milošević, *Zbornik Cetinske krajine*, II, Sinj 1981, 17.
- ⁵⁶ I. Marović, Stanje i problemi numizmatičkog kabineta Arheološkog muzeja u Splitu, *Numizmatičke vijesti*, 24, 1966, 39.
- ⁵⁷ I. Mirnik, O numizmatičkoj zbirci dominikanskog samostana u Bolu na Braču, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 1, 1979, 21.
- ⁵⁸ J. Medini, *o. c.*, 407.
- ⁵⁹ Z. Vinski, Šljem, 28.
- ⁶⁰ A. Milošević, *o. c.*, 17.

- ⁶¹ I. Mirnik, *o. c.*, 11. i 14.
⁶² Ć. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931, 27.
⁶³ Z. Vinski, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *VAHD*, LXIX/1967, Split 1974, tab. XI, 11.
⁶⁴ N. Cambi, *o. c.*, 87.
⁶⁵ *Ibid.*, 88.
⁶⁶ *Ibid.*, 88.
⁶⁷ *Ibid.*, 88.
⁶⁸ Z. Vinski, *Šljemovi*, 27.
⁶⁹ *Ibid.*, 17.
⁷⁰ *Ibid.*, 18.
⁷¹ *Ibid.*, 18.
⁷² *Ibid.*, tab. IX 1 i 1a.
⁷³ *Ibid.*, tab. XX 3.
⁷⁴ *Ibid.*, tab. IX 1 i tab. X 2a.
⁷⁵ *Leksikon*, 509.
⁷⁶ B. Marušić, Ranosrednjovjekovna nekropola na Vrhu kod Brkača, *Histria archaeologica*, lipanj 1979, 133, tab. I, II, III.
⁷⁷ B. Marušić, *AV*, XVIII, 338.
⁷⁸ J. Belošević, *o. c.*, 94/95, tab. XXXV, 5.
⁷⁹ I. Čremošnik, Nakit u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja, *GZM*, VI, 245/6, sl. 5.
⁸⁰ J. Korošec, Datacija slovanskih ostalina u okolici Skadra u Albaniji, *AV*, IV/2, 1953, 245/46, sl. 30; I. Rajterić-Sivec, Oris arheološkoga stanja in povojna raziskovanja zgodnesrednjeveške arheologije v Albaniji, *AV*, XXV, 1974, 553/558; H. Spahiu, Gjetje të vjetra nga varreza mesjetare e Kalasë së Dalmacës, *Iliria*, I, Tiranë 1971, 245, tab. V, 6.

Kratice:

- AV* - Arheološki vestnik, Ljubljana
BZ - Brački zbornik, Supetar
GZM - Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo
HAD - Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb
SHP - Starohrvatska prosvjeta, Split
VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb

Zusammenfassung

SPÄTANTIKE FUNDE AUS ŠKRIP AUF DER INSEL BRAČ UND EIN
 SILBERRING AUS VRLIKA

Im Jahre 1983 wurde auf einem Teil des neuen Friedhofs in Škripa auf der Insel Brač, anlässlich der Errichtung einer neuen Gruft, eine antike Inschrift entdeckt. Sie ist der Göttin Kybele geweiht und erwähnt die Frau des Mescenius Tertullus, Tochter des Publius, die aus eigenen Mitteln einen Porticus errichtet hat. An der Fundstelle der Inschrift wurden Grundmauern eines antiken Bauwerks gefunden, die stellenweise aus regelmässigen Hausteinen bestehen. Neben diesem antiken

Bauwerk unbekannter Bestimmung wurden an der Südseite zwei Gräber gefunden. In Grab Nr. 2 fand man auf der Brust der Verstorbenen 23 Perlen einer Halskette aus Glaspaste in der Form kleiner Ringe.

Neben dem Finger der rechten Hand fand man einen Fingerring aus Silberblech mit einer ovalen Verbreiterung an der Vorderseite. In dieser Verbreiterung befindet sich ein eingraviertes griechisches Kreuz dem zu Seiten sich je ein eingravierter Vogel – eine Taube – gegenüberstehen. Hinter den Schwänzen der Tiere befindet sich eine Zeichnung in der Form eines großen Buchstaben T. Die Enden des Fingerringes sind so fein zusammengefügt, daß man die Naht nicht sieht.

Außer dem Fingerring, aus Škrip veröffentlichten wir hier auch einen sehr ähnlichen Silberring aus Vrlika, der 1907 für unser Museum angekauft wurde, und bis jetzt nicht publiziert worden ist. Obzwar gesprungen, ist das Exemplar aus Vrlika besser erhalten, und scheint aus gutem Silber angefertigt zu sein, denn es hat noch immer einen schönen Glanz. Man bemerkt an ihm keine Spuren daß er getragen worden ist, und auch das lange Liegen in der Erde hat ihn nicht beschädigt. Der Ring aus Škrip ist mehr abgewetzt und abgenutzt, so daß das Silber seinen Glanz fast verloren hat.

Beide Exemplare wurden in derselben Werkstatt angefertigt, wahrscheinlich in Salona, aber von verschiedenen Meistern. In der Darstellung des Kreuzes gibt es keine wesentlichen Unterschiede in der Qualität. Beide Kreuze stehen in einem unregelmäßigen Kreis aus eingravierten Punkten, nur daß bei dem Fingerring aus Vrlika noch zwischen den Schenkeln des Kreuzes ein schiefer Strich aus gravierten Punkten steht. Es handelt sich hier vielleicht nur um ein Dekorationsmotiv, möglich ist aber auch, daß es sich etwa um ein achtschenkeliges Kreuz handelt, d. h. um das Christusmonogramm. Die gesamte Darstellung der Vögel auf dem Exemplar aus Vrlika zeugt von einem besseren Künstler. Die Vögel sind eleganter ausgeführt, die Hand des Meisters ist sicherer, und die Zeichnung tiefer als bei den Vögeln Fingerringes aus Škrip. Außer den schon erwähnten Unterschieden besteht der größte Unterschied zwischen den beiden Exemplaren in der Darstellung am äußeren Rande. Das aus Škrip hat hinter den Schwänzen der Vögel den eingravierten Buchstaben T, d. h. ein s. g. T-Kreuz, und dahinter schließen eingravierte Punkte, die eine leicht gebogene Linie bilden, die Darstellung ab. Auf dem Kreuz aus Vrlika ist hinter den Vögeln ein achtschenkeliges Kreuz eingraviert, dargestellt als Auge oder als Sonne aus der acht Schenkel herauswachsen. Das ganze ähnelt sehr dem Monogramm Konstantins.

Auf dem Gebiet des heutigen Dalmatien, beziehungsweise Kroatien, gibt es keine anderen Funde ähnlicher Fingerringe, und auch auf dem weiteren Territorium der byzantinischen Provinz Dalmatien kommen sie nicht vor.

Die Gräber aus Škrip, beziehungsweise die Silberringe aus Škrip und Vrlika, können aufgrund der charakteristischen Stilmerkmale und der Auswahl der Motive in das VI. Jahrhundert datiert werden.

Übersetzung: *Doris Baričević*